

A jugoszláv írók feleletei a „Les Temps Modernes” folyóirat körtkérdéseire

A „Les Temps Modernes”, ez a tekintélyes francia folyóirat — Jean-Paul Sartre az igazgatója — augusztus-szeptemberi kettős számában néhány szemelvényt közölt a modern jugoszláv írók műveiből, mégpedig: egy töredéket Miroslav Krleža „Oroszországi utazások”, egy fragmentumot Davičo „Beton és szentjánosbogarak” című regényéből és Petar Segedin 1951-ben írott „Tabu” című tanulmányát. A folyóirat közli a jugoszláv értelmiségiekhez intézett kérdésekre adott első feleleteket, azzal a megjegyzéssel, hogy ez az ankét a következő számban fejeződik be. A szerkesztőség az alábbi kérdéseket intézte a jugoszláv írókhoz:

1. Hogyan fogja fel az értelmiségi ember szerepét a szocialista társadalomban?
2. Kelle-e véleménye szerint a szocialista államnak kulturális területen eszmeci „vonalának” lennie? Ha kell, milyennek? Ha nem, miért?
3. Véleménye szerint a Kommunista Párthoz tartozó értelmiségi embernek melyek a felelősségei? Ezek a a felelősségek milyen mértékben hatnak a művészre, az íróra stb. „mesterségének” űzésében?
4. Pontosabban szólva, hogyan hangolja össze írói hivatásának végzését minden szocialista államnak bizonyos (legtágabb értelemben vett) „nevelő” előítéleteivel?

A kérdésekre Marko Ristić, Josip Vidmar, Marijan Matković és Dobrica Ćosić feleltek.

JCSIP VIDMAR FELELETE

1

Azt hiszem, hogy az értelmiségi ember szerepe a szocialista társadalomban, valamint minden társadalomban az, hogy ő legyen a társadalom öntudata és lelkiismerete. Mégpedig minden körülmények között, vagyis akkor is, ha a

társadalom ezt akarja, ezt kívánja, ezt megengedi, vagy nem. Öntudat és lelkiismeret. Ez a két fogalom talán szószaporítás, de nem úgy tűnik, hogy mégis szükség van mind a kettőre. A mai értelmiségi a szocialista társadalomban mindenekelőtt tudatában van annak, hogy a szocialista társadalom a szó igazi

értelmében *nem létezik, vagy még nem létezik*, hogy megvannak az elvei és megvan az akarat is ezeknek megvalósítására, hogy a szocialista társadalom még csak az építés útján van, és hogy építeni kell, mégpedig a lehető legnagyobb óvatossággal, bölcsességgel és ember szeretettel. Az értelmiségi ehhez a nagy műhöz a társadalmi törekvések és körülmények, meg a mélyebbre hatoló emberi szükségletek ismeretével járul hozzá, teljes tudatával arra törekszik, hogy megítélje az összhangot vagy az összhang hiányát a társadalom és az egyed között, megítélje az összhangot, vagy az összhang hiányát minden társadalmi tett között, alkotásának minden területén áthatják az illető társadalom alapvető törekvései. Neki tehát a társadalom és az ember ismerőjének, bírójának kell lennie és arbiternek közöttük.

2

Itt feltétlenül szükséges a pontos megkülönböztetés: a szocialista állam csupán végrehajtó gépezete a szocialista társadalomnak. Az államgépezetnek, bármilyen rendszeré is, kétségkívül nem kell hogy eszmei "vonala" legyen a kultúra területén. Miért nem? A gépezetnek nem lehet a kultúrértékek pontos felfogásához feltétlenül szükséges érzékenysége, sem képessége, legfeljebb általános „eszmei” nézetei lehetnek a művészetről, ezek pedig — amint tudjuk — egyáltalán nem elegendők, sőt egyetlen kezekben veszedelmesek is. Sőt még végzetesek is azokban az esetekben, amikor az állami szervek csupán arra korlátozódnak, hogy megítéljék a művek erkölcsös vagy erkölctelen, eszmei szempontból pedig ártalmas vagy ártalmatlan voltát. A francia irodalom és sok más irodalom története igazolja ezt. Ha az államgépezet mégis igyekszik beavatkozni a művészet kényesebb problémáiba, például a stílus kérdésébe és más hasonló kérdésekbe, az csupán a művészi kultúra csődjére és olyan tragikomédiákra vezethet, amelyeket — sajnos! — korunkban túlságosan gyakran láthatunk. Gondoljunk csak vissza három szovjet zeneszerző bizonyos operáinak nemrég történt rehabilitációjára!

3.

Az értelmiségi ember mint párttag mindenekelőtt tudatos híve a párt ideológiájának és munkatársa minden működésben és kísérletben. Értelmiségi volt a legfelelősségteljesebb és a leghu-

mánusabb gondosságot kényszeríti rá minden iránt, amit javasol vagy tesz. Míképpen hat rá ez a feladat, amikor mint művész, mint író, "mesterségét" űzi? Ha a művészetnek ezzel a felsorolásával felöleljük a zenét, az építészetet, a festészetet, akkor kétségkívül így fest a dolog: először az említett befolyásnak lényegében véve jelentéktelennek kell lennie, másodsor ez a kérdés valamenynyivel inkább vonatkozik az írói hivatásra, mert az irodalom éppen az a művészet, melyben az ideológiákat határozottabban lehet kifejezni, mint a művészet többi ágában. Egészen természetes, hogy a kommunista író mindenütt ahol mint művész ki akarja fejezni és kifejezheti véleményét, úgy beszél, hogy meggyőződéséből indul ki, mint egy hívő, vagy mint bármely más filozófia követője és azokat a dolgokat érinti, melyekre véleménye vonatkozhatik. Én azonban úgy vélem, hogy az eljárásnak ez a módja önmagában véve nem lényeges összetevője a művészi működésnek, mert ennek az értéke semmiképpen sem függ attól, hogy mi a jelentősége ennek vagy annak a világnézetnek.

4.

Abban a szocialista államba (talán jobb volna így mondani: szocialista társadalomban), amelyben élek, a nevelésnek az a célja, hogy a polgárokat fejlessze és előkészítse azokra a politikai és társadalmi kötelességekre, melyek abban az államban napirenden vannak. Ez a munka azonban nem korlátozódik csak a társadalmi és politikai célokra, noha az állam szempontjából ezek állanak az első helyen. A dolgok logikája szerint ez a nevelés szükségszerűen tágabb humánus értelmet nyer, mert a nagy politika szilárd jellemeket követel ebben az értelemben is — nevezzük erkölcsi értelemnek — és ugyanígy fejlett polgárokat. Azt hiszem, hogy „a nevelésről” való gondoskodásnak jellegzetesnek kellene lennie minden szocialista államra nézve.

Az író feladatainak kétségkívül nagyon kevésé felelnek meg az államnak ezek a „nevelő” törekvései. De az író mégis olyan elemeket ölel fel, melyek bizonyos tekintetben rokonok, ha — és amennyiben — az állam által végrehajtott „nevelés” valóban helyes, becsületes és humánus, vagyis ha az állam valóban arra törekszik, hogy a polgárok ösztén, tudatosan és szabadon munkálkodjanak együtt az összes álla-

mi és társadalmi feladatok terén. Csak ilyen „nevelés” esetén beszélhetünk az új socialista ember teremtéséről és kialakításáról, akinek kétségkívül a szocializmus a célja.

Az író, ennek a szónak igaz értelmében, a művész, aki gyakran nem ismeri működésének sem fontosságát, sem célját, aki semmi egyebet nem kíván, csak eleget tenni a pusztá játék meggyónására vagy leírására irányuló törekvésének, de akit ebben a törekvésben erőteljesen áthatnak bizonyos szem-melláthatóan humánus életerők, talán akaratlanul, anélkül, hogy tudna róla. különleges kötelességet teljesít, melyet bizonyos értelemben mégis csak nevelő kötelességnek tekinthetünk, habár a szemmelátható nevelés hiányzik belőle. Lehet az irodalom valaki számára csupán vigasz, lehet, hogy nyugtalanítja vagy ostromozza, de mindenestre nem eltorzult nézeteket tár fel előtte az emberi természetéről s ezeken át önmagáról is. És mindazok felett, amelyeket felfed, minden alkalommal érezteti és sejteti velünk azt a szellemet, melynek el kellett uralkodnia bizonyos életelemekek felett, hogy azokat egy belső vagy külső látványban teljeseen világosan, érthetően és az igazsághoz híven felfogjuk. Minden találkozás az ilyen belső szuverenitással felizgat és elvarázsol bennünket.

MARKO RISTIĆ FELELETE

1.

Nehéz válaszolni erre a kérdésre – mint egyébként a három következőre is –, ha nem jelölik meg, hogy a szocialista társadalomnak melyik konkrét formájáról és fejlődésének melyik mozzanatáról van szó. Azt is pontosan meg kellene jelölni, hogy az értelmiségek melyik fajtájáról beszélnek.

Általánosságban szólva azt tartom, hogy az író szerepének kérdése elválaszthatatlan az író felelősségérzésének kérdésétől. Úgy tűnik ugyanis nekem, hogy az értelmiségi csak a maga *egyéni meggyőződésének* vonalán mozoghat, és hogy minden, ami kívül esik ezen a vonalon, igen könnyen csupán opportunizmus, sőt számítás, vagy a legjobb esetben empirizmus és pragmatizmus. Ha ennek a meggyőződésnek *erkölcsi* alapja van és ha fejlődésében következetes, akkor az a vonal, amelyen mozog egészen természetesen és *erőltetés nélkül* megfelel azon társadalmi erők

Vajon egyidejűleg nem erőteljes felhívás-e ez valami jelentős és magasztos dologra? Amikor R. M. Rilke Mathias Grünewald híres hármasképét szemlélte, azt mondják, odasúgta barátjának: „De hiszen nekem is valami hasonló mondanivalóm van”. Márpedig ez a felhívás, amit mi valamennyien ismerünk és amit Rilke a maga módján fejezett ki, lényegében nagy nevelő erő, mely folytonosan arra sarkall bennünket, hogy értékes és nagy dolgokra törekedjünk.

Ennek a nevelésnek az értelme szem-melláthatóan különbözik annak a „nevelésnek” a közvetlen értelmétől, amelyet a szocialista állam fejt ki. De nem áll vele szemben, ha gyakorlati nevelési jellege olyan, amilyennek lennie kell. Mehetünk tovább is. Ha abba bocsátkozom, hogy elképzeljem a nagyon fejlett szocialista társadalom és ennek szellemében kifejlődött új ember utópikus képét, akkor úgy tűnik, hogy eljön egykor az az idő, amikor ez a szocialista ember megszűnik szocialista lenni és csupán ember marad. Ennek meg kell történnie. Márpedig ez az ember nem lehet máslymen, mint az, aki felé az irodalom és általában véve a művészet ellenállhatatlan vonzóereje terel bennünket.

vonalának, amelyek a történelmi fejlődés adott fokozatán a leghaladóbbak s ugyanakkor az általános politikai szervezet vonalának is, amely az adott pillanatban és az adott helyen ezeknek a szocialista forradalmi erőknek a tudatában viseli és akciójukat összehangolja. Konkrét értelemben ez azt jelenti, hogy egy Jugoszláv értelmiségi, amikor következetesen a maga egyéni meggyőződésének vonalán mozog – annak a meggyőződésnek a vonalán, mely maga is ebben a mozgásban valósul meg és helyesbítődik –, ma és itt nem teheti, hogy ne haladjon párhuzamosan a Jugoszláv Kommunista Szövetség irányvonalával. E meggyőződés erkölcsi alapjának és helyességének mértéke, fejlődése következetességének bizonyítéka az a tény, hogy ez a két vonal párhuzamosnak mutatkozott, hogy azonosnak nyilvánult, vagyis végső elemzésben ugyanannak a vonalnak a szubjektív és tárgyilagos formája volt. Ez a vonal pontosabban szólva a törté-

„elem útja, vagyis az emberi tudat útja a maga keletkezésében, a szükségszerűség útja, mely a tudaton át szabadsággá válik. Az egyéni meggyőződés szubjektív vonalának és a társadalmi fejlődés tárgyilagos vonalának a párhuzamos volta, hogy kiegyenlítődés legyen — amennyire csak lehetséges — parancsolóan megköveteli a bekapcsolódást, amely magába foglalja bizonyos fegyelem vállalását. Ez a fegyelem nem külső — azt akarom mondani, hogy nem fájdalmas —, ha természetes módon az egyéni meggyőződésből, annak a természetéből, következetességének dinamizmusából ered.

Ha egy szubjektív gondolat valóban méltó a gondolat névre, akkor tartalmában, létezésében, minden következetlenségén át is következetes dialektikus fejlődésben tudja, hogy mindig felelős önmagának. Ha pedig úgy találja, hogy párhuzamos, vagyis attól a pillanattól kezdve, amikor akarja és amikor belátja, hogy lényegében véve azonos azzal a politikai gondolattal, amely a történelem megfogható értelmének irányában hat, akkor kell, hogy érezze, kell hogy tudja, hogy felelős ez előtt a gondolat előtt, ez előtt a politikai akció előtt, a szervezet előtt, amely ezt megvalósítja, tehát adott esetben a szocialista állam előtt.

Ennek a kettős és egységes felelősségnek a jegyében vajon nincs-e elvben előre kijelölve a szocialista társadalomba bekapcsolódott értelmiséginek a szerepe? Világos azonban a mindennapi gyakorlatban, hogy a dolog nem ilyen egyszerű. Kivéve azt az esetet, mely bennünket itt nem érdekel, hogy az értelmiséginek egyéni meggyőződése egyáltalán nem veti fel erkölcsi bekapcsolódásának problémáját, tehát szerepe a szocialista társadalom egy lojális tagjának, egy átlagos polgárnak a szerepére egyszerűsödik. De ez is az fontos —, *milyen módszerekkel* alkalmazza az az állam ezt az eszmei irányvonalat.

zsal a feltétellel, hogy az illető társadalkellene tudni *milyen* szocialista állammól van szó. És azt is — ez pedig nagyon lom eléggé demokratikus ahhoz, hogy

2.

Igen is, nem is. Ismétlem, pontosan

szükséges és elégséges minimumát.

— mesterségének üzésében a szabadság még annak is, aki nem kapcsolódik be biztosítja az értelmiségi embernek —

Mivel a szocialista állam társadalmi rendje szükségszerűen egy ideológián, a marxista ideológián alapul, természetes, és eszerint elkerülhetetlen is, hogy annak az államnak a kultúra területén megvan a maga eszmei irányvonala. De ennek az államnak — valamint a hatalmon lévő pártnak — semmi joga sincs, hogy ezt a vonalat (vagy „vonalat”, noha nem látom miért van itt szükség idézőjelre) adminisztratív kényszer-, egyszóval rendőri módszerekkel kényszerítse az értelmiségi emberre. Edvárd Kardely, a Szövetségi Végrehajtó Tanács alelnöke, a Jugoszláv Kommunista Szövetség titkára ezt már 1954-ben világosan részletezte kijelentve, hogy „*Nem arra valóok a kommunisták, hogy mint kommunisták megítéljék, mely művészeti iskolák jók és melyek rosszak, és arra sem, hogy előírják a tudományos felfogás határait és irányát. Ez végső esetben a művészet és a tudomány fejlődésének az ügye*”. A Jugoszláv Kommunista Szövetség programja pedig — amely „*a nép kulturális alkotó képessége fejlesztésének egyik lényeges jellegetességként*” „*a közművelődési, a tudományos, a művészeti és a kulturális élet felszabadítását*” jelöli meg „*az állami szervek adminisztratív beavatkozása, a kulturális alkotások etatisztikus és pragmatisztikus koncepciója alól*” a következőket is megállapítja s ez a legjobb felelet kérdésükre:

„*A Jugoszláv Kommunista Szövetség eszmei harca meggyorsítja az eszmei felépítmény fejlődését és hozzájárul az alkotó erők felszabadításához a tudományban és a művészetben. A Jugoszláv Kommunista Szövetség azt az álláspontot foglalta el, hogy a tudomány és a művészet annál inkább megfelel a társadalmi előrehaladás igazi érdekeinek, minél bátrabban veti magát — mindegyik a maga módján és a maga eszközeivel — mindazon igazságok kutatására és fölfedezésére, amelyek a természetről és a társadalomról szólnak az emberről, mint társadalmi lényről, az adalomban való nagy szerepéből kiindulva egyben elveti a tudomány és goszláv Kommunista Szövetség sikra száll az alkotó munka valódi szabadságáért a tudományban is és a művészetben is. A tudomány és a művészet társadalmi feltételezettségéből és a tár- ember magatartásáról a természetnek, egész szellemi alkatában. Ezért a Ju- az emberi társadalomnak és magának az embernek bonyolult problémái iránt*

a művészet társadalmi szerepével kapcsolatos marxista felfogások minden pragmatikus eltörzstését és a tudománynak meg u művészetnek napi politikai érdekeivé eszközévé való alárendelését. A Jugoszláv Kommunista Szövetség egyidejűleg felkel azok ellen az „elméletek” ellen, amelyek a szabadság elvont felfogásainak nevében tulajdonképpen megszüntetik a tudományos és művészi alkotó munka igazi szabadságát és ezt a munkát a gyakorlatban reakciós politikai törekvések alá rendelik. A következőket szocialista társadalmi viszonyok és a szocialista demokrácia fejlődése országunkban megköveteli, hogy a Kommunista Szövetség eszméi szerepe ne legyen a dogmatikus bíró szerepe a tudományos és művészeti irányok, iskolák és stílusok tekintetében.

3. és 4.

A felelet ankétjük harmadik és negyedik kérdésére elválaszthatatlan az első kérdésre adott feleletől. Már ott kidomborítottam azt a viszonyt, mely véleményem szerint fennáll a szocialista társadalomban élő értelmiségi szerepének problémája és a bekapcsolódás problémája között, vagyis az értelmiségi ember az illető társadalom tárgyi-lagos szükség szerűségei előtti felelősség-érzetének problémája között, ami pontosan szólva tulajdonképpen erkölcsi probléma. Szemmellátható, hogy itt is, ott is elsősorban annak az értelmiségi embernek a felelősségéről van szó, aki tagja a Kommunista Pártnak.

Ha az az értelmiségi, akiről beszélünk, író, és ha ez az író gondolkodó ember („gondolkodó ember, vagyis becsületes ember” ahogyan ezt 28 évvel ezelőtt nagyszerűen megmondta André Breton, Majakovszkij öngyilkosságáról szólva) — mivel a műve tökéletes kifejezése, támaszpontja és megoldása a gondolatának —, felelősnek érzi magát műve előtt. De mivel az aktív és ható társadalmi és politikai gondolat előtt is felelősnek érzi magát, nem teheti, hogy ne érezze magát felelősnek művéért is az előtt a kollektív gondolat előtt, mellyel egyéni gondolata az adott körülmények között gyakorlatilag azonosná vált, teljesen összhangba került és kiegyenlítődött. De ez az összhang, ez az azonosulás lehet-e valaha is tökéletes? Ha az író felelős marad műve előtt, az előtt, ami alkotásának különleges következetessége, drámai dilemma

elé kerülhet. Mert semmiképpen sincs kizárva, hogy ha következetesen kifejti gondolatát, úgy ahogyan kifejezi, vagyis ahogy írói alkotásának, dramaturgiájának — hogy ne mondjam, esztétikájának — különleges formában megvalósítja, akkor ez nem vág egybe annak az ideológiának, vagy politikai gyakorlatnak a „nevelő” vagy általában véve utilitáris követelményeivel vagy előítéleteivel, mely előtt nem szűnt meg felelősnek érezni magát. Sőt még szó lehet és valóban gyakran szó is van bizonyos szembenállásról is, mely úgy látszik áthidalhatatlan.

De a jugoszláv tapasztalat eléggé bizonyítja, hogy nem állunk olyan anti-nómia előtt, amelyen nem lehet túljutni. Igaz, a művész alkotó munka és a társadalmi akció az emberi tevékenységnek két különböző szférája. A művész alkotó munka komplex determinációja folytán bizonyos állandó dolgokat tartalmaz magában, melyek csak részben teszik áthidalhatóvá egy tiszta társadalmi feltételezettséggel, egy kizárólagosan vagy közvetlenül utilitáris és gyakorlati funkcióval, egy tisztán „funkcionális” szereppel. Igaz hogy minden társadalmi tevékenység és minden politikai akció gyakorlatilag és konkrétan véve, meghatározás szerint „funkcionális”. Mégis ez a két különféle szféra szorosan összekapcsolódik, nem lehet őket különválasztani, éppúgy, ahogy nem lehet őket összekeverni, összeolvasztani ugyanabba az egy szférában. Mert megkísérelni különválasztásukat azt jelenti, hogy a művészi alkotást nem létezővé tesszük. azt jelenti, hogy megpróbáljuk különválasztani a művészetet az étlettől, ez pedig azt, hogy elválasztjuk az életet az étlettől, már pedig az étlettől különálló művészet, a betűszerinti értelemben vett *l'art pour l'art* egyszerűen nem létezik. Ha viszont azt állítjuk, hogy ez nem két különböző szféra, hanem ugyanaz, akkor a művészeti alkotást alárendeljük a pillanat társadalmi-politikai követelményeinek, a definíció szerint múlt, nem állandó és változó követelményeknek, még akkor is, ha azok történelmileg a legindokoltabbak. Ez tehát lényegében azt jelenti, hogy elfojtjuk ezt az alkotást, meddővé tesszük, tehát ismét nem létezővé. De ez a két szféra nem áll egymással szemben, hanem harmonikusan koordináltak, egységesegek lesznek, ha egyiknek is, a másiknak is ugyanaz az erkölcsi magva van.

Mert e két szféra valóságos koordinációjának, dialektikus szintézisének elve morális elv, mely egyben a bekapcsolódás elve is és ez hullámaik találkozásának övezetében fejt ki hatást. E szintézisnek vagy jobban mondva e két szféra megbékülésének, összehangolódásának, ha azt akarjuk, hogy autentikus és eredményes legyen, eredendőnek, genetikusnak, kiindulásszerűnek, tehát mélynek és spontánnak kell lennie — és csupán ez is lehet —, nem pedig utólagosnak, gépiesnek vagy kívülről rákényszerítettnek. Mert itt is vissza kell térnünk a forráshoz, vagyis az erkölcs kérdéséhez. Minden emberi megjelölésnek, minden tettek és minden valamit jelentő választásnak a jelentéséhez ez a kulcs.

Végül ismételtelen kidomborítom, hogy mindezeket a problémákat egyébként teljesen töredékes módon csupán egy *belső vita* szemszögéből szemléltem, ami azt jelenti, hogy úgy, ahogyan ezek a problémák egy szocialista államban felvetődtek, egy olyan államban, amilyen Jugoszlávia is, amely tehát nem gya-

korol semmiféle kényszert, semmiféle nyomást a művészekre és frókra, és nem követelt tőlük megrendelésre, mérték szerint semmiféle kreációt vagy művészi *credót*, amely tehát nem juttatja őket olyan helyzetbe, hogy felelősségük drámai módon hason mesterségük gyakorlatára, akár kommunisták, akár nem. Pontosabban szólva, én személyesen, amióta 1951 elején visszatértem Jugoszláviába, és ismét hozzáálltam frói munkámhoz, sohasem voltam olyan helyzetben, hogy békítenem kellett volna mesterségem űzését, például bizonyos kívülről rám kényszerített „nevelő” előítéletekkel. Hogy milyen lett volna az a belső dráma, melynek én lettem volna a zsákmánya, hát még az a külső dráma, melynek áldozata lettem volna, ha olyan szocialista országban (illetőleg a szocialista névre igényt tartó országban) éltém volna, ahol az írók ki vannak téve diktátumoknak, tilalmaknak, sértegetéseknek, zaklatásoknak és véget nem érő üldözéseknek — amilyen például Kína —, erre még gondolni se szeretek.

MARIJAN MATKOVIĆ FELELETE

1.

Valóban ma többé nem tudom, mikor és hol varázsoltam magam elé, hogy milyen lesz a helyzetem és képzeltem el a saját magam szerepét egy jövődéli szocialista társadalomban, amelyről akkor, ami érthető is, nagyon naív és romantikus elképzelésem volt és amelynek az érdekében csupán az a remény szólott szuggesztív módon, hogy annak a társadalomnak teljesen másnak kell lennie, mint annak, amelyben gyermekkoromat átéltem. A görög nyelv gimnáziumi óráján-e? vagy valami epés kamaszkori veszekedés után a szülői házban? Vagy a subancos magány hol áldott, hol pedig kétségbeesett tragikus óráiban, amikor a képzelt szinte tréfálkozva megteremti a jövő világainak heves és merész vízióit? Nem kell szégyenkeznem, hogy elfelejtettem ennek a fantáziajátéknak, ennek az élménynek a dátumát és helyét. Hiszen már három évtized múlt el azóta! De mindenesetre szomorú dolog lenne, ha elfeledtem volna magát ezt az első álmodat egy világról, mely számomra távoli, titokzatos és izgatón veszedelmes volt, de abban az időben az egyetlen kiutat jelentette kínzó kamasz-válságaimból, me-

lyek alighanem minden túlérzékeny gimnazistánál jelentkeznek — mint a homlokon a pattanások —, tegnap úgy, mint ma, a következő kellemetlen kérdések formájában: *Mit csinálok a jövőben? Kinek van szüksége reám? Hogyan é'ek majd? Ki fog megérteni engem, mikor a saját reményeim, vágyaim és kívánásaim lidércnyomása nehezül rám és tele vagyok megoldatlan kérdések'cel, melyek fiatalságomat fojtoztatják?* Talán Plátó hatása alatt, aki akkor gimnáziumi tananyagom volt (ez a bölcselő különben is mélyen felháborított, mert semmiféle megértést sem tanúsított első verseim iránt), azokban a kamaszkori álmokban a szocialista társadalom mutatkozott az egyetlennek, amely tartózkodás nélkül értékelni fogja a szellemi munkát, tisztelni a költői képzetet és megértéssel figyelni minden intellektuális hajózás mindig izgalmas kalandját a mindig új igazságok felé, melyek éppen olyan kimeríthetetlenek, mint maga az élet. Bizonyára némi önzés és sok kamaszos kétségbeesés volt ebben a képzelődésemben, de ez most nem fontos. Tény, hogy ifjúságom sok álmat korrigáltam öntudatom zord megérésével ebben a nem idillikus Mars-időben, mely-

ben szerencsém van élni, de ez az álom alapjában véve érintetlen maradt. Az utólagos tapasztalat csak tudatos meggyőződésévé kristályosította, mely nélkül szemmelláthatóan nehéz élni. Mert végül is az utópiától, az elnyomottak álmától — természetesen meghatározott társadalmi-gazdasági viszonyok alapján — fejlődött évszázadokon át a szocialista gondolat Marx és Engels tudatos megfogalmazásaiig, melyek éppen azért forradalmiak, mert intellektuálisak, mert századunk legkristálytisztább értelmiségei öntötték őket formába. Lenin, ha nem lett volna a velejéig értelmiségi, ha nem lett volna olyan gazdag költői képzelő tehetsége, egész bizonyosan nem lett volna működésének széles területén a velejéig forradalmár. Ha egy szocialista társadalom, miután forradalommal felszabadította és oly széleskörűen megvalósította az értelmi fejlődés lehetőségeit, mint eddig még egyetlen társadalom sem, valaha is megkísérelte volna, hogy lemondjon öntudatának alakításában az értelmiségi ember szerepéről, ha megkísérelte volna, hogy rendszeresen közgazdasági gépezetével megakadályozza, hogy értelmiségi embereink a munka és a kezelet kaotikus hajóutjára induljanak — akkor ez a társadalom nemcsak múltját tagadta volna meg, hanem megpecsételte volna jövőjét is. Mert az igazi szocialista társadalomnak ez a jövő semmi másban nem mutatkozhatik, mint az értelm mind újabb és újabb szakadatlan győzelemsorozatában a természet sorsszerűsége és a bennünk rejlő évszázados avari homály felett.

2.

Már maga a szocialista állam létezése feltételezi a szocialista ideológia győzelmét, mely ennek az államnak a jennelése előtt is, hol erősebben, hol gyengébben megnyilvánult a kultúrélet tág területén, természetesen olyan körülmények között, amelyek nem voltak fejlődésére nézve a legkedvezőbbek. A szocialista ideológia, miközben az ellenséges osztálytársadalomban ütőképes világgóságért küzdött, történelmi szükség-szerűségéből elsősorban a felé a gyakorlati cél felé irányult, hogy minél eredményesebb harci fegyver legyen a forradalmi erők kezében a régi, idejelmúlt osztálytársadalom megdöntésére és berendezkedésük megalapozására az alighogy kivított szocialista államban. Ez a szocialista ideológia, mint minden ideológia, a gyakorlati politikai támadásban és harcban bizonyos esetekben azt a

törekvést nyilvánítja, hogy szűkítse önmagát, hogy általánosítson bizonyos jelenségeket. Ezekben a pillanatokban a tapasztalat tanítása az, hogy az olyan mértani utcarendészeti szakkifejezések, amilyen például a „vonal”, a kultúra területén nagyon időszerűkké válnak. Gyakran igen veszedelmesekké is. A marxista ideológia számára, mely semmi más, mint világnézet, különösen veszedelmesekké, mert ha egy világnézet „vonallá” keskenyül, akkor szemmelláthatóan kiteszi magát annak a veszélynek, hogy a külső sötétség elnyeli, hogy ez a „vonal” az örök időkre és minden alkalomra megszabott szentségesen szent dogmák falához vezet, a szellem önmagáért való vegetálásához. A történelem arra tanít bennünket, hogy a múlt minden eszmei irányvonala, mely természetesen az osztálytársadalom körülményei között kapta meg fogalmazását és osztályformációi érdekei felé irányult, nem kedvezett az emberi gondolat fejlődésének és végeredményben még maguknak ezeknek az ideológiáknak sem. De még annak a kísérletnek a rövid története sem járt semmiféle eredménnyel, hogy a lényegében véve tág — minden ma ismert életjelenség, tehát a kultúra irányában is nyílt — marxista ideológiát holmiféle gyakorlati-taktikai „vonallá” zsugorítsák; ellenkezőleg, ezek a kísérletek gyakran durván megbénítottak sok energiát, sok tudományos és költői erőt, amelyek szemmelláthatóan gazdagíthatták volna azt a kulturális-szociális médiumot, amit másként emberi kultúrának nevezne.

3. és 4.

Minden mai értelmiségi ember, akárhol él és működik is, lelkiismerete előtt felelős a világ jövőjéért. Ma jobban, mint valaha, mert a világ, vagyis az emberiség sohasem érezte magát annyira egységesnek, mint ma. A Kommunista Párthoz való tartozásomat kizárólag úgy fogom fel, mint ennek a felelősségnek önkéntes, tudatos és fokozott vállalását. Felelősnek érzem magam a világ, az élet és a korszak iránt, melyben élni és működni akarok, mivel pedig író vagyok: amelyben írni óhajtok! Azt hiszem, nem vagyok rossz kommunista, ha azt mondom, hogy — noha lényegemben vagyok kommunista — csak azt a felelősséget ismerem, amelyet a foglalkozásom hárít reám. Talán éppen azért ismerem csak ezt az egyetlen drága és átkozott felelősséget, mert kom-

munista vagyok. Ez a felelősség egyben olyan kötelezettség is, amely előtt gyakran úgy érzem magamat, mint nyomorult fizetésektelen adós. De egyidőre ez a kiapadhatatlan forrása legboldogabb óráimnak és kutatásaim csömörének. Valóban nem tudok elképzelni a

magam számára szigorúbb fegyelmet, mint amit, mint fró önmagamra vállaltam, és irgalmatlanabb cenzurát sem, mint amit a mostani idők iránt való felelősségérzetem teremtett bennem, pedig ebben az időben szemelláthatóan nem könnyű élni.

DOBRICA ČOSIĆ FELELETE

1.

Mindenekelőtt erkölcsi erőfeszítés kell ahhoz, hogy meghatározzuk aktív magatartásunkat annak a mai félreértésnek elemei iránt, amely az értelmiségi embernek a szocialista államban való szerepére vonatkozik. E félreértések és a politikai rendszer meg az értelmiségi ember közötti ellentétek néha-néha rendkívüli drámai formákat nyertek. Az úgynevezett „intellektuális elit” komplexum mellett ennek a leggyakoribb oka a sztalini felfogás, amely lefokozza az értelmiségi alkotó munkát, különösen a humanista tudományok és a művészetek területén az aktuális állam, vagyis a bürokrata politika kereteire és feladataira. Ez a felfogás dogmatizmusával és pragmatizmusával történelemellenes magatartást tanúsít népe és az emberiség kulturális örökségével szemben. Pedig a szocialista társadalomnak kell megteremtene — és egyedül ez teremtheti is meg — a reális társadalmi-anyagi és politikai feltételeket ahhoz, hogy az ember alkotó tevékenysége tökéletesen érvényesülhessen.

Ha a szocializmust olyan forradalmi folyamatnak fogjuk fel, amely tudatosan megszünteti a társadalmi viszonyok osztályalapjait és az ember társadalmi lényének osztálytermészetét, olyan folyamatnak, amely az emberi egyéniséget felszabadítja a munkafelosztás osztálylényegének determinációja alól, ha a szocializmus egyben „az ember alkotó természete és a társadalmi-politikai rendszer között fennálló antagonista ellentétek megszüntetése” (a Jugoszláv Kommunista Szövetség programja), akkor az értelmiségi embernek az a feladata, hogy tevékeny módon síkra szálljon a szocialista élharcosok feladataiért és hogy azoknak szerves része legyen. Az a társadalmi politikai úttörő törekvés, amely ma nem követi a munkásosztály történelmi érdekeit, a legjobb esetben helyét veszti, de tragikus is.

Nagyon is tisztában vagyok, hogy mennyire gyöngé ez az elvszerű tétel.

De ebben a pillanatban egy ilyen általános kérdésre nem lehet konkrétan módon beszélni a szocialista állam és az értelmiségi problémájáról, mert a társadalom szocialista átalakulásának kiinduló pontjai és eredményei nemcsak különböznek, hanem eszmei téren szemben is állnak egymással.

2.

A kultúra területén a szocialista államnak kell, hogy legyen eszmei „vonala”. Azt hiszem, ennek az eszmei „vonálnak” a leglényegesebb eleme a következők: Anyagi és társadalmi körülményeket kell teremteni ahhoz, hogy a kultúrát valóban demokratizáljuk, úgy is, hogy mindenkinek joga és lehetősége legyen a kultúra értékeinek felhasználására, és úgy is, hogy mindenkinek joga és lehetősége legyen az iskoláztatásra, a tudománnyal és a művészettel való foglalkozásra. Ki kell vonni a kultúrát az állam befolyása alól, fel kell szabadítani a művészetet és a tudományt az állam adminisztratív irányítása alól, szabadabbá kell tennie az intellektuális alkotó munkát a szocializmus és a humanizmus eszmei alapján, mert ez a szabadság minden politikai szervezetben és intézményben megszünteti kulturális területen az eszmei egyeduralomra való jogot.

Ilyen eszmei „vonal”, amely inkább szellemi állapot, mintsem „vonal” — a szocialista demokrácia. Ennek eszmei-erkölcsi alapján a művészeti és tudományos problémák, ide érve a marxista elmélet fejlődésének problematikáját is, a tudományos és művészeti gyakorlat, a bírálat és a gondolatok nyilvános küzdelmének az ügyévé válik.

Az ilyen eszmei „vonal” megszünteti az állam utasító funkcióit és a „továbbítás” rendszerét a kultúra területén, helyettesíti ezeket a társadalmi igazgatás rendszerével és a polgárok megszervezték szabad, szocialista kezdeményezésével.

Az ilyen eszmei „vonal” elég széles ahhoz, hogy anticipáljon minden alkotó

energiát és egyidejűleg elegendő módon forradalmi is, hogy lehetetlenné tegye a szabadsággal való szocialista-ellenes politikai visszaélést.

3.

A felelőségek különbözők, a forradalmi helyzetétől, az ország gazdasági-kulturális szintjétől és történelmi örökségétől függenek. Elvben az értelmiségnek katonának is, építőnek is kell lennie. Ez nem áldozat; a szociológiai utilitaritásnak, ez az embernek időben és térben való integrális öngazolása a nép, az osztály és önmaga előtt. De a szocializmus előtt a Kommunista Párt felelős, hogy megértéssel megkülönböztesse a köitőt az építőtől és a katonától.

A Kommunista Párt értelmiségi tagjának foglalkozása eszközeivel is részt kell vennie a szocialista társadalmi viszonyokért, a szocialista közgazdasáért és kultúráért folyó küzdelemben. Ugyanígy az értelmiségi alkotó, aki tagja a Kommunista Pártnak, nem szabad, hogy művészi és tudományos munkáját alárendelje a párt taktikai utilitarizmusának és propaganda érdekeinek, különösen akkor, ha ezek a célok nem állanak összhangban tudományos, művészi és forradalmi lelkiismeretével.

Éppen a mostani eszmei konstellációban hatalmasan megnövekedett az értelmiségi kommunista erkölcsi felelőssége. A forradalmi igazság drámája ennek a korszaknak az erkölcsi drámájává válik. Ha az értelmiségi kommunisták erkölcsi vereséget szenvednek, ha nem lesz elég erejük és bátorságuk vállalni a felelősséget a forradalmi

marxista igazság sorsáért, akkor korszakunk a legyőzött humanizmus korszaka lesz.

Ez a felelősség ma kommunista parancs; ennek ma erőteljesen jelen kell lennie az értelmiségiek alkotó munkájában.

4.

A szocialista állam bizonyos általános humanista, kommunista „nevelő” előítéletei az én intellektuális előítéleteim is. Az ilyen egyezés a leggyakoribb. Azokat a „nevelő” előítéleteket, amelyek napi aktualitásúak és gyakorlatias természetűek, vagy kívül állnak az irodalmi szemszögön, bátorkodom nem tekinteni a magam értelmiségi problémáinak és nem szállok síkra értük.

A szocialista társadalmi viszonyok fejlődése hazámban nincs befejezve és nem is tökéletes. Vannak nézeteltérések és különbségek az élet konkrét problémái tekintetében. És ez jó hogy így van. Megvannak a társadalmi adottságok és eszközök ahhoz, hogy nyilvánosan érvényesítsem ezeket a felfogásaimat és felfogásbeli különbségeimet. Eddig irodalmi életemben nem ütköztem össze a Kommunista Párt, illetőleg a Jugoszláv Kommunista Szövetség politikájával. A Jugoszláv Kommunista Szövetség tőlem, kommunistától és írótól, soha nem követelt olyasmit, ami ellentétben állt volna művészi és kommunista lelkiismeretemmel. Elvontan szólva, ha ilyen helyzetre kerülne a sor, nem tagadnám meg meggyőződésemet, és bizonyos vagyok abban, hogy nem is kiáltanának ki a szocializmus árulójává.

Hornik János fordítása